

Slagsmål och praktgräl förde ögonläkekonsten framåt

II Trots – eller snarare tack vare – gräl och tvister mellan kvacksalvare å ena sidan och läkarkåren å den andra gjorde ögonläkekonsten stora framsteg under 1700-talet, som kom att bli ett lysande århundrade, särskilt i fråga om starroperationer.

Annandag påsk år 1700 råkade Stockholms stadsläkare, med dr Lars Micrander, på gatan möta starrstickaren Öltken, som titulerade sig själv »Doctor, operator och oculist«. En häftig ordväxling bröt ut när Micrander klandrade Öltken för att missbruka doktorstiteln. I brist på argument övergick Öltken till handgripligheter och slog Micrander upprepade gånger i huvudet med sin käpp.

Collegium Medicum, som skulle utöva tillsyn över kvacksalververksamheten, förklarade vid den efterföljande rättegången att »en okulist och starrstickare enbart förstår att sticka starren och vet inte att kureras andra ögonens sjukdomar ... och är därför sämre än en barberargesäll«.

Micrander menade att det var under en promovrad doktors värdighet att sticka starr, då ju många kringstrykare och charlataner löpte runt i landet med den verksamheten. Det då läkarfattiga Sverige lämnade fritt utrymme åt utbildade kvacksalvare, som på ett braskande sätt bjöd ut sina tjänster och varor. Collegium Medicum hade ofta ingen möjlighet att övervaka verksamheten.

En förtiden typisk charlatan var Bernhard Ostermeyer Widttfeldt. Ostermeyer hade 1721 erhållit privilegium som starrstickare, men med det bestämda förbehållet att »icke beblanda sig med andra kurer ... dem han ej grundeligen lärdt eller förstår«.

Med flagrant ringaktning för gällande bestämmelser hade han i sju års tid ändå varit i full verksamhet som starrstickare och dessutom hela tiden behandlat både utvärtes och invärtes sjukdomar.

Ostermeyer reste i allmänhet redan efter ett par dagar vidare till nästa plats, och inga misslyckanden eller komplikationer noterades. Tvärtom hävdade han att de starrblinda blev »till fullkomlig syn restituerade« i 58 fall, vilket knappast speglade verkligheten. Postoperati-

va infektioner var vanliga efter starrstick, och bl a rapporter från Lübeck och Köpenhamn 1750–1751 visade att av hundratalet blinda som starrstickits av kvacksalvare fick mindre än 10 procent en användbar syn.

Den engelske charlatanen John Taylor var däremot en världsman, med Europas stora städer som sitt revir. Han etablerade sig skickligt i inflytelserika kretsar och lyckades till och med av flera monarker bli upphöjd till kunglig hovokulist. Taylor hade läst medicin, var en kunnig starrstickare och hade också författat flera oftalmologiska skrifter. Dåligt omdöme och lögnaktiga uppgifter skadade dock hans professionella anseende, och skrytsamhet och girighet gjorde honom till slut mer beryktad än berömd. År 1750 blev han utvisad ur Berlin och hotades med hängning. I Leipzig samma år gjorde han sedan två misslyckade starroperationer på Johann Sebastian Bach, som dog blind fyra månader senare.

Taylor fortsatte sedan 1751 till Stockholm. Han lät omedelbart kungöra att han i sin bostad mittemot Slottet visade sin »appareil magnifique«. Kungaparet visade sitt nådiga intresse och åhörde också en föreläsning. Redan i oktober blev Taylor utnämnd till Kongl Majt:s ophthalmiater. Under hösten demonstrerade han starroperationer i prominenta personer hem och höll också en serie föreläsningar. Vistelsen i Stockholm tycks ha förflutit utan incidenter, och Taylor lämnade landet vid årets slut.

Ännu i början av 1700-talet ansågs starr uppkomma genom att vätskan framför linsen förtätades och bildade en skymmande hinna, suffusio (utgjutning) eller katarakt. Hinnan kunde avlägsnas med en starrnål. Ögonlinsen ansågs vara sätet för synförmågan, och en affektion av linsen innebar obotlig blindhet.

Det blev en fransk läkare, som varken var kirurg eller ögonläkare, som avslöjade de faktiska förhållandena. Michel Brisseau hade år 1705 förvärvat ett antal starrnålar från en beslagtagen uppsättning inbrottsverktyg! Han prövade att göra starrstick på lik med känd starr och fann dels att det inte fanns någon hinna framför linsen, dels att starrnålen i själ-

va verket penetrerade linsen och pressade ner den i glaskroppen.

Brisseaus resultat ignorerades först, men 1708 fastställdes den franska vetenskapsakademien att man kan se utan ögonlinsen, som dittills ansetts som organ för seendet.

Bröderna Ribe var ett framgångsrikt syskonpar. Ewald Ribe kom 1720 till Uppsala, där han studerade medicin. Han fick snart tillfälle att på det nya Nosocomium (Akademiska sjukhuset) utföra starrstick på en blind soldat. Ingreppet blev framgångsrikt, och katarakt blev också ämnet för Ribes avhandling, där han beskrev ögats anatomi och de olika åsikterna om starr och dess operativa behandling.

Ewald Ribe höll fast vid den gamla uppfattningen att en grumling i linsen bör kallas glaukom, och att katarakt var ett membran beläget framför linsen som hade uppkommit genom förtätning av främmande element i kammarevatten.

Den yngre brodern, Carl Fredrik Ribe, utbildades utomlands i kirurgi och oftalmologi under sex år. Efter hemkomsten 1735 blev han en framstående ögonkirurg i Stockholm och 1745 den förste kirurg som invaldes i Kungliga Vetenskapsakademien. Carl Fredrik Ribe beskrev i »Chirurgiske försök och anmärkningar vid ögonsjukdomar« 1745 en lyckad operation av s k mjölkstarr, ett tillstånd som dittills betraktats som omöjligt att operera. Den första systematiska undervisningen i oftalmologi i Sverige för blivande kirurger hölls av Ribe under åren 1746–1748.

Tre märkesmän som förde oftalmologin ytterligare flera steg framåt var Johan Gustaf Wahlbom, Olof Acrel och Johan Lorentz Odhelius.

Wahlbom studerade medicin på 1740-talet i Uppsala, där han tidigt blev uppmärksam för sina utmärkta insikter i botanik och naturkunskap och bl a kom att tillhöra den unika kretsen lärjungar kring Linné. Efter utbildning i kirurgi utomlands utnämndes han till Provincial-Medicus i Calmar län. Han bedrev där en omfattande medicinsk upplysningsverksamhet för att motverka vidskepelse och kvacksalveri.

En artikel av Wahlbom, »Anmärk-

Under 1700-talet gjordes stora framsteg inom oftalmologin. Starroperationen till vänster tecknades 1721 av Lars Roberg, grundare av Akademiska sjukhuset i Uppsala.

Ovan tre märkesmän: Linnélärjungen Johan Gustaf Wahlbom (t v), Olof Acrel (i mitten) och dennes yngre medarbetare Johan Lorentz Odhelius (t h).

ningar om starrstickning« år 1756, kom att bli inledningen till en berömd vetenskaplig kontrovers mellan Wahlbom och Olof Acrel, som sedan 1752 var överkirurg vid Serafimerlasarettet. Wahlbom förordade en depression av linsen enligt Ferrein, en metod där man efter ett instick 5–6 mm bakom hornhinnegränsen rispade hål på bakre linskapseln med en skarp starrnål, varefter lins kärnan pressades ner i glaskroppen.

I Acrels svar 1757 förordades däremot depression av linsen enligt St Yves, där man efter ett instick 2–3 mm bakom hornhinnegränsen försökte att med en trubbig nål i främre kammaren pressa ner hela linsen i glaskroppen. Till Wahlboms förtrytelse belönades denna artikel med Kungliga Vetenskapsakademiens guldmedalj, och meningsutbytet kom att pågå i tio år.

KVA tillsatte till slut en medlare, som konstaterade att kontrahenterna » varit varandra närmare med nålen som opererat inuti ögat än uti pennan som därom skrivit«. För att få ett avgörande till stånd bestämdes att Acrel och Wahlbom inför vittnen skulle operera starr med olika metoder. Den unika tävlingen på Serafimerlasarettet 1765 gav dock inte något säkert utslag i någon riktning, och den tioåriga kontroversen kunde avslutas i försonlig anda.

Men Acrel hade då sedan flera år tillbaka lämnat depressionsmetoden. Ett avgörande arbete om starroperation ge-

nom linsextraktion hade publicerats 1753 av Jacques Daviel. Enligt den metoden införde man efter ett snitt i nedre hornhinnegränsen i främre kammaren ett skarpt instrument, som skar hål i främre linskapseln, varefter lins kärnan pressades ut genom snittöppningen. Daviel kunde redovisa förbluffande resultat med nästan 90 procent lyckade fall, men metoden ansågs svår och den gamla depressionsmetoden användes länge jämtes med extraktion.

I Sverige gjordes den första linsextraktionen 1756 av fältskärseven C F Pfeiffer och i närvaro av Acrel, som själv gjorde sin första linsextraktion 1759.

Från mitten av 1760-talet överlät Acrel starroperationerna till den yngre medarbetaren Johan Lorentz Odhelius. Han hade 1763 börjat sin utbildning hos Acrel och kom att bli dennes främste elev i oftalmologi. Extraktion av linsen blev nu den dominerande starroperationen vid Serafimerlasarettet, och omkring 70 procent av patienterna beräknades ha fått en användbar syn.

Ingrepp på iris ansågs allmänt vara riskabla, men med artikeln »Blindhet efter en starroperation med en egen besynnerlig operation lyckligen botad« (1772) blev Odhelius först i Sverige att visa en framgångsrik, planerad pupillvidgande iridotomi. Odhelius fortsatte att länge och skickligt operera starr och rapporte-

rade förnöjt vid 70 års ålder att »närsynthet ej är hinderlig för en starroperatör, utan snarare en förmån«.

Som assessor i Collegium Medicum ålåg det Odhelius att granska okulister och andra charlataner. Oskickliga starroperationer, hutlösa taxor och olaglig läkemedelsförsäljning påtalades av den nitiske Odhelius.

Framstegen i ögonläkekonst under 1700-talet följdes tyvärr av en tillbakagång. Under första hälften av 1800-talet publicerades inga vetenskapliga skrifter av betydelse, och i starrkirurgi återgick man i brist på kompetenta operatörer till den gamla enklare depressionsmetoden.

Lennart Berggren

professor emeritus, ögonkliniken,
Akademiska sjukhuset, Uppsala

Referenser

- Berg F. När utfördes den första starroperationen i Sverige? *Läkartidningen* 1955;52: 2521-5.
- Berg F. Bidrag till oftalmologiens äldre historia i Sverige. Uppsala: Lychnos; 1958.
- Hirschberg J. *Geschichte der Augenheilk. Grafe-Saemisch Handb der gesamten Augenheilk Bd XIII*. Leipzig, 1908.
- Key A. Till oftalmiatrikens historia i Sverige. Inbjudning till Johan Widmarks installationsföreläsning Stockholm, 1892.
- Snyder C. The thief of Tournay. *Arch Ophthalmol* 1970;83:357.